

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ברכות -

פרקים ראשון - שלישי

הלכות קריאת שמע

סוגיה נח: דיני צוואה לקריאת שמע (3):
הגדרת הצוואה האוסרת לקרוא קריאת שמע

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

סוגיה נח: דיני צואה לקריאת שמע (3): הגדרת הצואה האוסרת לקרוא קריאת שמע

* *

רקע

- הסוגייה הדנה בהגדרת הצואה האוסרת לקרוא קריאת שמע, מתחלקת לשני חלקים:
א. מהם מיני בעלי החיים שצואתם אוסרת לקרוא קריאת שמע.
ב. צואה ומי רגלים שהתייבשו.

מקורות

- א. כה. - כה: "אתמר ריח רע שיש לו עיקר... והכא בטופח על מנת להטפיה איכא בינייהו"
ב. רי"ף טז. - טז: "איתמר ריח רע שיש לו עיקר... כל זמן שגוללה ואינה נפרכת"

ג. צואת בעלי חיים

תוס' ד"ה לית

תלמידי רבינו יונה טז: ד"ה לא, ובירושלמי, וצואת, ולמדנו
רא"ש סי' מו, "אמר רבא לית הלכתא כהא מתניתא אלא כי הא..."
רשב"א ד"ה אמר רבא

רמב"ם הל' קריאת שמע פ"ג ה"ו

ד. צואה יבשה ומי רגלים שאינם מטפחין

תלמידי רבינו יונה טז: ד"ה היכי

רא"ש סי' מט

רמב"ם הל' קריאת שמע פ"ג ה"ז

ה. צואת קטן

סוכה מב: "יכול לאכול כזית דגן... יוסיף מכאוב" [הברייתא עוסקת בקטן ומגדירה שלבים
שונים שמהם דינו כגדול]

ו. שו"ע סי' עט סע' ד-ח, ומשנה ברורה

סי' פא סע' א, ומשנה ברורה

סי' פב, ומשנה ברורה

רשב"א ד"ה אמר רבא

אמר רבא לית הלכתא כי הא מתניתא, כלומר שאסרה צואת כלבים וחזירים אפילו בלא נתינת

עורות, אלא הלכתא כי הא מתניתא דלא אסרה עד שיתן לתוכן עורות.

ירושלמי [פ"ג ה"ה (כז:)]. רבי יוסף ברבי חנינא אמר: מרחיקין מגלילי בהמה ד' אמות. ר' שמואל בר

רב יצחק אמר: ברכים, בשל חמור ובבא מן הדרך, לוי אמר: מרחיקין מצואת חזיר, ותני כן:

מרחיקין מצואת החזיר ומצואת הנמיה ומצואת התרנגולין ד' אמות, אמר רבי יוסי ברבי אבא: ובלבד באדומים, ופירוש אדומים, נראה לי תרנגולין אדומים, דאי בצואה אדומה קאמר הוה ליה למימר ובלבד באדומה, אלא דקים להו שצואת האדומים קשה מן האחרים כדקים להו בין חמור לשאר בהמות. וכתב הראב"ד ז"ל שלא נאמרו הפירושים אלו אלא ביבשין, אבל ברכים כולן אסורין. ואינו מחזור בעיני, דהא גללי בהמה פירשו בהדיא ברכים ובלבד בשל חמור ובבא מן הדרך, ומינה דכלהו נמי ברכים ואפילו הכי שרי בכי האי גונא כדאיתמר התם.

הסבר הסוגיה

לא יקרא אדם קריאת שמע לא כנגד צואת אדם, ולא כנגד צואת כלבים, ולא כנגד צואת חזירים, ולא כנגד צואת תרנגולים ולא כנגד צואת אשפה שריחה רע.

[ברייתא כה.]

הברייתא אוסרת לקרוא קריאת שמע כנגד צואת אדם, צואת כלבים, צואת חזירים, צואת תרנגולים וצואת אשפה שריחה רע. הגמ' אומרת שאין הלכה כברייתא זו, אלא כברייתא האומרת: "לא יקרא אדם קריאת שמע לא כנגד צואת אדם, ולא כנגד צואת חזירים, ולא כנגד צואת כלבים, בזמן שנתן עורות לתוכן".

נחלקו הראשונים בהסבר דברי הגמ', שאין הלכה כברייתא הראשונה. מרש"י [ד"ה לית הלכתא] משמע, וכך מפורש בתוס' [ד"ה לית], שאין הלכה כמותה רק לענין צואת כלבים וחזירים, שלפי הברייתא הראשונה מרחיקים ממנה אפילו לא נתן בה עורות, ולפי הברייתא השנייה מרחיקים ממנה רק כשנתן בה עורות, אך בשאר הדינים ההלכה כברייתא הראשונה, ומרחיקים מצואת תרנגולים ומצואת אשפה¹. הרמב"ם [פ"ג ה"ן] משמיט את דין צואת תרנגולים וצואת אשפה, משמע שלדעתו הברייתא הראשונה נדחתה לגמרי².

נראה להסביר שמחלוקת הראשונים אם צריך להרחיק מאשפה היא מחלוקת מהותית בדיני הרחקה. לדעת רש"י, תוס' ורוב הראשונים יש חיוב הרחקה מכל דבר שריחו רע, ואילו לדעת הרמב"ם יש חיוב הרחקה מצואה ומריחה, ואין חיוב הרחקה מריח רע שאינו נובע מצואה ומי רגלים. מחלוקת הראשונים נובעת מפרשנויות שונות למשנה [כב:], ולקמן [סוגיה סו עמ' 306] נבאר מחלוקת זו.

הראשונים דנים בגדרי הרחקה מצואת שאר בעלי החיים שאינם מוזכרים בברייתא. הם מביאים את הירושלמי [פ"ג ה"ה (כז:)] האומר: "רבי יוסי בר חנינא אמר: מרחיקין מגללי בהמה ארבע אמות. רבי שמואל בר רב יצחק אמר: ברכים, ובלבד בשל חמור. רבי חייה בר אבא אמר: בבא מן הדרך. לוי אמר: מרחיקין מצואת חזיר ארבע אמות, ותני כן: מרחיקין

¹ הרא"ש [סי' מן] מאמץ את פירושו של רש"י שהברייתא לא נדחתה לגמרי, אלא רק בדברים שהברייתא השנייה חולקת עליה, אך מדייק מהברייתא השנייה שהיא חולקת על הברייתא הראשונה גם בצואת תרנגולים, ואין מרחיקים ממנה.

² ניתן להוכיח שהרמב"ם הבין שהברייתא דחויה לגמרי, שהרי הוא פסק כרב הונא ולא כרב חסדא. עיין לעיל עמ' 272.

מצואת חזיר ארבע אמות ומצואת הנמייה ארבע אמות ומצואת התרנגולין ארבע אמות, רבי יוסי בר' אבון בשם רבי חונא: ובלבד באדומים". עולה מתוך הירושלמי, שאין מרחיקים מצואת כל בהמה, אלא רק מצואת חמור שבא מן הדרך, שצואתו מסריחה מאוד, וכן מרחיקים מצואת חזיר וצואת נמיה. לגבי צואת תרנגולים אומר הירושלמי שמרחיקים רק מ"אדומים". מפרשים תלמידי רבינו יונה [טז: ד"ה ובירושלמי] שמרחיקים רק מצואה אדומה, אך הרשב"א [ד"ה אמר רבא] מפרש שמרחיקים רק מצואה של תרנגולים אדומים. הראשונים [תלמידי רבינו יונה ד"ה ובירושלמי, וצואת, רא"ש ס"י מן] מוסיפים שצואת חתול דינה כצואת נמיה, ומרחיקים ממנה, ולמרות שאין מרחיקים מצואת תרנגולים, מרחיקים מלול של תרנגולים מפני שהוא מאוס ביותר³.

הרמב"ם [פ"ג ה"ו] משמיט את כל הדיון הזה, ופוסק: "צואת האדם, וצואת כלבים וחזירין בזמן שיש בתוכן עורות, וכל צואה שריחה רע כגון אלו אסור לקרות קריאת שמע כנגדן", אסור לקרוא כנגד כל צואה שריחה רע מאוד כריח צואת אדם.

לשיטת הרמב"ם, שיש חיוב הרחקה מצואה ואין חיוב הרחקה מריח רע, צריך להסביר שריח רע מגדיר מהי צואה. לדעתו, צואה המחייבת הרחקה היא צואה שריחה רע מאוד כריח צואת אדם⁴. לשאר הראשונים שיש חיוב הרחקה מכל דבר שריחו רע, הדיון לגבי צואת בעלי חיים מתייחס למקרה שאין לצואה ריח רע. צואת חמור, צואת תרנגולים אדומים וצואת נמיה דינן כצואת אדם שמרחיקים ממנה אף כשאין לה ריח רע⁵.

יכול להיות שיש חילוק נוסף בין הרחקה מצואה לבין הרחקה מריח רע. למדנו לעיל [עמ' 272] שלרוב הראשונים מרחיקים מצואה ד' אמות ממקום שכלה הריח, יכול להיות שמריח רע אין צריך להרחיק ד' אמות ממקום שכלה הריח אלא רק עד מקום שכלה הריח⁶. לפיכך מצואת חמור, תרנגולים אדומים ונמיה מרחיקים ד' אמות ממקום שכלה הריח, ומצואת כלבים וחזירים ומצואת שאר בהמות שריחה רע, מרחיקים רק עד מקום שכלה הריח.

³ נחלקו הראשונים מהו מקור האיסור בלול של תרנגולים. תוס' [ד"ה לית] סוברים שהלכה כברייתא הראשונה שמחייבת להרחיק מצואת תרנגולים, אך נראה להעמידה בלול של תרנגולים בלבד. הרא"ש סובר שהלכה כברייתא השנייה שאין מרחיקים מצואת תרנגולים, אך מסביר אנו אוסרים בלול של תרנגולים מפני שיש בו סרחון רב.

⁴ מצד שני, צואת כלבים וחזירים אינה מוגדרת כצואה, שהרי אינה אסורה ללא נתינת עורות, אם כן כיצד נתינת העורות מגדירתה כצואה? חייבים לומר, שבנוסף לחיוב ההרחקה מצואה יש גם חיוב הרחקה מריח של צואה. לפיכך מצואת אדם חובה להרחיק אפילו יבשה כחרס, שהרי היא צואה, ומצואת כלבים יבשה אין צריך להרחיק מפני שאין לה ריח.

⁵ יש שני מקרים שאין לצואה ריח רע, או שמתחילתה לא היה לה ריח רע או שהיה לה ריח רע והתייבשה. המגן אברהם [ס"י עט סק"ב] סובר שצואת חמור זהה לצואת אדם לגמרי, ובשני המקרים מרחיקים מצואתו, הביאור הלכה [ס"ז ה' ד"ה צואת] מסתפק בדברי המגן אברהם, ולדינא סובר שאם לא היה לה ריח רע מתחילתה, אין מרחיקים ממנה.

⁶ הטור [ס"י עט] פוסק שמצואת כלבים וחזירים שנתן בה עורות מרחיקים עד מקום שכלה הריח. הבית יוסף [ס"ז ד' ד"ה ומ"ש] מפרש שדברי הטור הם לאו דוקא, וכוונתו להרחיק ד' אמות ממקום שכלה הריח, והמגן אברהם [סק"ג] מפרש שדברי הטור הם בדוקא. בטור מפורש שמרחיקים מנבלה סרוחה ד' אמות ממקום שכלה הריח, ולדעת המגן אברהם צריך לפרש שדין נבלה סרוחה כדין צואה, ולא כדין ריח רע.

ההבדל בין הרחקה מריח רע לבין הרחקה מצואה, בא לידי ביטוי בדין צואה יבשה. הגמ' [כה.] מביאה שתי דעות מהי צואה יבשה שאין מרחיקים ממנה, רב יהודה אמר רב אומר שצואה שקרמו פניה מותרת, ורבא פוסק שאין מרחיקים רק מצואה שיבשה יותר מחרס. צואה יבשה כחרס, אין לה ריח רע, ואף על פי כן כיוון שיש עליה שם צואה, מרחיקים ממנה. רק כשזורקה ונפרכת או גוללה ונפרכת⁷, פוקע ממנה שם צואה, ואין צריכים להרחיק ממנה.

לגבי מי רגלים מביאה הגמ' שלש דעות, ממתי אין להרחיק מהם: א. שאין רשומן ניכר. ב. שאין מטפחים. ג. שאינם מטפחים על מנת להטפח. הדעה הראשונה סוברת שמי רגלים מקבילים לצואה, וחייב הרחקה פוקע מהם רק כשמאבדים את זהותם. שתי הדעות האחרות סוברות שמי רגלים אינם מקבילים לצואה, שהרי אינם אסורים מהתורה, ומספיק להפקיע מהם שם משקה.

הראשונים נחלקו בפסק ההלכה. הרמב"ם [פ"ג ה"ז] פוסק שאם הם מטפחים, מרחיקים מהם, וכך משמע גם מהרי"ף [טז:]. הרא"ש [מט:] פוסק לקולא שמרחיקים מהם רק כשהם טופחים על מנת להטפח⁸.

דין נוסף בגדרי הרחקה מצואה, הוא דין צואת קטן. הגמ' בסוכה [מב:] אומרת שמרחיקים מצואת קטן שיכול לאכול כזית דגן תוך כדי שיעור אכילת פרס של גדול. מפרש רש"י [ד"ה מרחיקין מצואתו]: "משאכל כזית מאלו בכל ענין אכילה, שצואת מינים הללו מסרחת", משמע מדבריו שמרחיקים מצואת קטן רק אם אכל בפועל כזית דגן בכדי אכילת פרס. הרמב"ם [פ"ג ה"ו] פוסק: "קטן שאינו יכול לאכול כזית דגן בכדי שיאכל הגדול כשלשה ביצי דגן אין מרחיקין לא מצואתו ולא ממי רגליו", משמע מדבריו שהרחקה מצואת קטן אינה תלויה באכילה בפועל של כזית דגן בכדי אכילת פרס, אלא בבשלות הגופנית המאפשרת לאכול כזית דגן בכדי אכילת פרס⁹. אולי ניתן לפרש שהם חולקים בהגדרת צואה, רש"י סובר שרק צואה שביציאתה היה לה ריח רע, מוגדרת כצואה, והרמב"ם סובר שהגדרת צואה אינה תלויה בריח רע, אלא בכך שהיא צואת אדם, וכדי להגדירו כאדם לענין צואה, הוא צריך להיות בעל יכולת לאכול כזית בכדי אכילת פרס.

סיכום

נחלקו הראשונים בגדרי הרחקה מדבר טינוף:

⁷ נחלקו הראשונים בפסק ההלכה. תלמידי רבינו יונה [טז: ד"ה היכי] סוברים שפוסקים לחומרא שאין מרחיקים מצואה יבשה רק כשזורקה ונפרכת. הרא"ש [סי' מט] סובר שיש לפסוק לחומרא שאין מרחיקים מצואה יבשה רק כשגוללה ונפרכת. דברי תלמידי רבינו יונה צריכים עיון, וכבר עמד על כך בחידושי אנשי שם [אות ב].

⁸ המחלוקת בפסיקת ההלכה נובעת ממחלוקת בהסבר שיטות רבנן ורבי יוסי בברייתא [כה:].

⁹ הפוסקים מאריכים בהסבר שיטות הראשונים. עיין בית יוסף [סי' פא סע' א ד"ה קטן], ב"ח [שם סע' א ד"ה קטן], מג"א [שם סק"א] וט"ז [שם סק"א].

הרמב"ם סובר שיש חיוב הרחקה מצואה, יש חיוב הרחקה מריח של צואה, ואין חיוב הרחקה מריח רע שאינו נובע מצואה. שאר הראשונים סוברים שיש חיוב הרחקה מצואה, ויש חיוב הרחקה מכל ריח רע.

בהגדרת צואה יש שלש הלכות:

א. מיני בעלי החיים שיש חיוב הרחקה מצואתם. רוב הראשונים פוסקים כירושלמי, שיש חיוב הרחקה מצואת חמור, צואת תרנגולים אדומים או צואה אדומה של תרנגולים, צואת נמיה, ומוסיפים הראשונים שצואת חתול כצואת נמיה. כמו כן יש חיוב הרחקה מצואת חזירים וצואת כלבים שנתן בהן עורות, מפני הריח הרע שלהן. הרמב"ם פוסק שיש חיוב הרחקה רק מצואה שריחה רע מאוד כצואת אדם.

ב. צואה יבשה. מרחיקים מצואה יבשה כחרס, ורק כשיבשה יותר מחרס פוקע ממנה שם צואה, ואין מרחיקים ממנה. ממי רגלים שאין מטפחים לשיטת הרמב"ם, ואין מטפחים על מנת להטפיח לשיטת הרא"ש, אין מרחיקים, למרות שלא איבדו את זהותם כמי רגלים.

ג. צואת קטן. לדעת רש"י מרחיקים רק מצואת קטן שאוכל כזית דגן תוך כדי אכילת פרס, ולדעת הרמב"ם מרחיקים מצואת קטן שיכול לאכול כזית דגן בכדי אכילת פרס.

הלכה

השו"ע [סי' עט סע' ה] פוסק שדין צואת חמור רכה לאחר שבא מהדרך, צואת חתול ונמיה ונבלה מסרחת כדין צואת אדם ומרחיקים מהן ד' אמות ממקום שכלה הריח. הוא [סע' ד] פוסק שמשאר צואות מרחיקים רק כשריחן רע, וגם בהן מרחיקים ד' אמות ממקום שכלה הריח. המגן אברהם [סקי"ג, מובא במשנה ברורה סק"ד] חולק וסובר שמרחיק מהן למקום שכלה הריח בלבד.

השו"ע [סי' פב] פוסק שצואה יבשה מותרת אם נפרכת על ידי זריקה, ומי רגלים מותרים רק אם אינם מטפחים. הרמ"א מחמיר בצואה, שמותרת רק כשנפרכת על ידי שגוללה, ומיקל במי רגלים, שאם אינם טופחים על מנת להטפיח מותרים.

השו"ע [סי' פא סע' א] פוסק שמרחיקים מצואת קטן שהגיע לגיל שאחר כיוצא בו אוכל כזית דגן בכדי אכילת פרס. המשנה ברורה [סי' א-ב] פוסק כמגן אברהם [סק"א], שאין צריך להרחיק מצואת קטן חלוש שאינו יכול לאכול כזית בכדי אכילת פרס, אבל אם הוא כבן שש וכבן שבע, מרחיקים מצואתו אף כשהוא חלוש שאינו יכול לאכול כזית בכדי אכילת פרס [פרי מגדים אשל אברהם אות א].